

زندگی و آثار آیت الله شیخ مهدی اشعری آستانی (۱۳۳۹ش) با تصحیح منظومه «موش و گربه» از سروده‌های وی

علی اکبر صفری^۱

چکیده

نگارنده شرح حال شیخ مهدی اشعری آستانی (۱۲۵۷-۱۳۳۹ شمسی) دانشمند قرن چهاردهم قم را بیان می‌کند. تحت این عنوان، نسب او که به موسی مبرقع می‌رسد، و معرفی آثار او (که تاکنون چاپ نشده اند ولی نسخه‌های خطی آنها در کتابخانه حضرت معصومه موجودند) به ویژه کتاب مفصل برهان الأحکام در فقه استدلالی و نیز کتابهایی که به دست او استنساخ شده‌اند، بیان می‌شود. کتابهای او عمدتاً در باره ادبیات فارسی، فقه، انساب و طب است. نگارنده برگی از تاریخ قم در سال ۱۳۱۰ قمری را از کتاب خزینة الفنون او نقل می‌کند. سپس متن منظومه فارسی انتقادی موش و گربه او را که در سال ۱۳۱۹ قمری به اقتفای منظومه‌هایی به همین نام رفته، از روی دو نسخه خطی آن می‌آورد.

کلیدواژه‌ها

اشعری آستانی، مهدی؛ دانشمندان قم - قرن چهاردهم؛ فقه شیعه امامیه - برهان الأحکام (کتاب)؛ موش و گربه (منظومه)؛ منظومه‌های فارسی - قرن چهاردهم؛ انتقاد اجتماعی - قرن چهاردهم قمری؛ تاریخ قم

۱. پژوهشگر در حوزه کتابشناسی، نسخه شناسی و تصحیح متون.

فقیه بلند پایه و شاعرگرا نمایه آیت الله شیخ مهدی اشعری آستانی از دانش
آموختگان حوزه قم و نجف و سامرا است. وی در روز جمعه بیستم جمادی الثانی
۱۲۹۵ برابر بیستم تیرماه ۱۲۵۷ ش در شهر قم متولد شد. پدر وی ملاعلیرضا اشعری و
پدر بزرگش ملامحمد کاظم اشعری همه از عالمان دین بودند. ملاعلیرضا شش پسر
داشت که شیخ مهدی فرزند بزرگ او بود و پسران دیگر او عبارتند از: شیخ اسماعیل
کبیری حرمی، شیخ محمد باقر کبیری، شیخ صادق اشعری، شیخ حسن کبیری
حرمی، شیخ محمد حسین اشعری آستانی هستند. شیخ مهدی در بیست و چهار
سالگی به سال ۱۳۱۹ قمری به نجف مهاجرت کرد و نزد بزرگان حوزه علمیه نجف
درس آموخت و سپس به جرگه طلاب حوزه سامرا پیوست.

وی در کتاب برهان الاحکام (کتاب طهارت)، به تحصیلات خود در قم، نجف و سامرا
اشاره کرده است:

«... اما بعد فقد ضاق صدري في هذه الناحية الابرقو التي هي واقعة خارج درب بلدة
دارالایمان قم صینت عن التهاجم والتصادم من جهت مفارقة احبتي و اهل مباحثتي في اصل
البلد و في النجف الاشرف و البلدة الطيبة السامرا...». وی پس از سالها تحصیل، به قم
بازگشت.

منزل وی در خیابان امام خمینی کوچه شماره ۵۰ است که از آن روزگار تاکنون
به نام ایشان «کوچه شیخ مهدی» شهرت دارد. این خانه محل مراجعات مردم بود
و در این محل عقد و ازدواج و دیگر امور روحانیت انجام می‌شد. آیت الله اشعری
آستانی در زندگی خود به اقل مایقنع بسنده می‌کرد و به عسرت و سختی روزگار
می‌گذراند. و همواره می‌گفت: «زندگی من باید در حد مستمندانی که در اطراف من
زندگی می‌کنند، باشد». بسیار زاهد و متقی و ساده زیست بود. برای نمونه در وقت
برق‌کشی منازل قم، به علت عدم تمکن مالی افراد کم بضاعت، از برق‌کشی منزل
خود خودداری می‌کرد. در تصویری که از او به یادگار مانده فرزندش به اصرار سیم
برقی به منزل کشیده و برای ایشان چراغ مطالعه ساخته بود. شیخ مهدی هرگز به

اندوختن ذخارف دنیوی نپرداخت و از رفت و آمد با افراد متمول پرهیز داشت و با فقیران نشست و برخاست داشت و به مصاحبت با آنان علاقه داشت و می‌گفت: «باید زاهدانه زندگی کنیم که زهد همدردی با فقراست.»

آیت الله اشعری در بنای مسجد کامکار قم واقع در خیابان تهران (خیابان امام خمینی کنونی) نقش بسزایی داشت و امام جماعت این مسجد بود. وی همچنین نماینده آیت الله بروجردی در منطقه دو قم شهرنو (منطقه خاکفرج) و خیابان تهران (خیابان امام خمینی کنونی) و خیابان ایستگاه و فرهنگ و قم نو بود.

این عالم فقیه از شهریه استفاده نمی‌کرد، در بخشی از خانه شخصی خود نیزار داشت و از شغل حصیربافی روزگار می‌گذراند.

درباره خاندان وی باید اشاره کرد؛ وی هشت فرزند به نامهای آقایان عبدالسعید، عبدالرحیم، عبدالکریم، حاج علی (با شهرت جهانبانی) و رقیه خانم، صفیه خانم، سکینه خانم، هاجر خانم داشت و دامادهای ایشان آقایان بابا عبدالله وزیری، حاج محمد طبیعی، حاج علی منجزی و حاج نصر الله تالویی بودند.

آن مرحوم در برخی از آثارش نسب نامه خود را نگاشته و به نسب پدری خود که از اشعریان قم و تبار مادری خود را که از سادات برقی قم و خاندان مادر بزرگ مادری خود که از سادات طباطبایی هستند، اشاره کرده است:

شجره نسب مؤلف حقیر

«بسم الله الرحمن الرحيم و الحمد له و الصلاة والسلام على جدّي محمد وآله و على جميع الأنبياء والمرسلين سيّما أجدادي المعصومين

و أنا الشريف المهدي بن علي رضا بن فاطمة صبيّة النور جان صبيّة الحاج المير عبد الكريم بن المير عبد العظيم بين المير محمد بين المير احمد بن مير الرشيد الإسلام بن المير موسى بن المير عبد الله بن المير الحسن بن المير أبي طالب بن المير محمد الباقر بن المير ابي القاسم بن المير جعفر بن المير الكاظم من المير الحسين بن المير علي بن المير محمد الرضا بن المير موسى بن المير اسماعيل بن المير محمد تقی بن المير محمد طاهر بن المير محمد بن المير موسى بن

المیراحمد بن المیر محمد بن شاهزاده احمد بن الموسی المبرقع بن الامام محمد التقی علیه السلام بن الامام علی الرضا علیه السلام بن الامام موسی الکاظم علیه السلام بن الامام جعفر الصادق علیه السلام بن الامام محمد الباقر علیه السلام بن الامام علی زین العابدین علیه السلام بن الامامین الهمامین الحسن والحسین علیه السلام ابنی علی بن ابی طالب علیه السلام و ابنی فاطمة الزهراء علیها السلام بنت رسول الله محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبدمناف بن قصی بن کلاب بن مرة بن کعب بن لوی بن غالب بن فهر بن مالک بن نضر قریش بن کنانة بن خزیمة بن مدركة بن ایاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان بن أدد بن الهمیسع بن بخت بن سحر بن صابوع بن جمیع بن سلام بن نبت بن حمد بن قینار بن اسماعیل بن ابراهیم بن تارخ بن ناخور بن شروع بن ارغو بن فالغ بن غابر بن شالخ بن ارفحشد بن سام بن نوح بن ملک بن متوشلخ بن بن ادریس اخنوع بن بادر بن بن مهلائیل بن قینان بن انوش بن شیث بن آدم علیه السلام .

والده داعی خاورخانم صبیّه مرحومه بلورجان خانم صبیّه مرحوم سید محمد تقی الرضوی الطباطبائی و نواده مرحوم موسی بن خزرج اشعری که باغ بابلان را وقف نمود برای جلالت حضرت فاطمه معصومه بنت باب الحوائج موسی بن جعفر علیه السلام بن صبیّة بلورجان صبیّة السیّد محمد تقی الطباطبائی الزواری. اللهم ارزقنا شفاة اجدادنا المعصومین و احننا بمحبتهم و احنرنا معهم فی الآخرة.»

آیت الله اشعری آستانی در ۲۵ آذرماه ۱۳۳۹ شمسی در ۸۲ سالگی در قم درگذشت. مزار وی در در صحن بالاسر حرم مطهر، کنار آرامگاه آیت الله شیخ محمد تقی بافقی قرار دارد.

آثار

تالیفات آیت الله اشعری آستانی در موضوع فقه، شعر، انساب و... است و سعادت‌مندانه همه این آثار به همت مرحوم علی جهانبانی (فرزند ارشد او) در سال ۱۳۴۰ شمسی به کتابخانه آستان مقدس حضرت معصومه علیها السلام وقف گردیده است. و یک اثر دیگر نیز از ایشان در موضوع علم انساب، در کتابخانه امیرالمومنین علیه السلام نجف نگهداری می شود. تاکنون آثاری از ایشان منتشر نشده است.

۱. دیوان اشعری قمی به شماره ۱۰۷۸

مجموعه ۱۱۴ دو بیت و یک مثنوی در هجده بیت درباره حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف شاعر، این مجموعه را در روزگار جوانی در سال ۱۳۲۳ ق سروده است. آغاز: «زدست چرخ گردون داد و فریاد * که یک آنی نیم از دست او شاد / به شادی بنگرم باقی نماند * مگر دلبر مرا فرماید امداد».

انجام: «دارم گله فراق بسیار * گشتم به درو به دشت بیکار / از دست غم فراق ای یار * نه شیخ بخوانم نه بیمار...».

انجامه: «... قد نظم بید ناظمه مهدی بن علی رضا القمی یوم الاحد غرة شعبان المعظم سنة ۱۳۲۳ التماس دعا از قاری».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۲۲۸

۲. نخبه النصایح، در مجموعه شماره ۱۱۰۸

مجموعه اشعاری است که در سال ۱۳۲۹ فراهم آورده و در این موضوعات است:

- خطبه کتاب و در بیان نبوت حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه و آله؛
 - در بیان عدد ائمه هدی علیهم السلام و اوصاف حمیده ایشان؛
 - در بیان مجملی از احوال معاد روز قیامت؛
 - در بیان تأسف بر غیبت حضرت صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه الشریف؛
 - در رد جبریّه و مفوضه؛
 - در مناجات با قاضی الحاجات؛
 - موش و گربه (در بیان موشی که در حجره طلبه ای زندگی می کند و چگونگی گزارش های آن)؛
 - در بیان حکایت سید کاشانی و تحصیل دار؛
 - معمیات به اسم مهدی، حسن، صادق...؛
 - در بیان اسماء قرآن مبین؛
 - نحو منظوم؛
 - رباعیات.
- آغاز: «هر ثنا بیحد و بیچند و چون * کز دهان هر ثنا گو شد برون».

میراث

فصلنامه تخصصی کتبشناسی و نسخه شناسی
سال بیست و نهم / شماره ۱۱۱ / بهار ۱۴۰۲

انجام: تاریخ تولد ناظم: «سال ایجادم بخوان ای پاک دین * دید بر خلد برین «مهدی» مکین / بیستم از تیرماه پارس ائیل * بیستم از جیم ثانی ای نبیل (۱۲۹۵)....».

انجامه: «...و قد ختم تسویده فی ید ناظمه المسکین یوم الثالث من الاسبوع الثانية من شهر الحادی عشر السنة التاسعه من العشر الثانی من المائة الرابعة من الالف الثانی من الهجرة یعنی دوشنبه، ۱۰ ذیقعدة سال ۱۳۱۹ق».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۲۲۸

۳. نامه‌ها، در مجموعه شماره ۱۱۰۸

مجموعه چهار نامه است در پند و اندرز که نامه‌های اول، سوم و چهارم به قلم ملامهدی اشعری قمی قلمی شده و نامه دوم به قلم یکی از ادباست. این نامه‌ها در جزیره، منطقه‌ای در کوفه که به «جزیره الحسین علیه السلام» شهرت دارد، تحریر شده و سال تحریر آن ۱۳۲۱ق است.

آغاز: «نور چشم عزیز یوسف را به نصائح مشفقانه مصدع بوده برای ظهور استعداد و شبی چند کلمه نصیحت آمیز...».

انجام: «... استدعای عفو را طالب هستم و السلام من العلام علیکم و السلام خیر ختام یوم السبت الثانی عشر من الجمادی الآخرة ۱۳۲۱»

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۲۲۸

۴. [مجموعه طبی]، در مجموعه شماره ۱۱۰۸

مجموعه‌ای است متفرقه از اوراد و اذکار و داروها و فواید پزشکی جهت انواع دردها و بیماری‌ها و عوامل و مضرات سلامتی که نویسنده از کتابهای حدیثی و طبی فراهم آورده است.

آغاز: «جهت دفع شر و ضرر اشرار و فجّار و ضرر سلطان و موذیات مجربست...».

انجام: «... مصلح سکنجبین سفرجلی و چون در معده بارده ترش شود، باعث دوار و غشی گردد و صلح او جوز است».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۲۲۸

۵. خزينة الفنون، به شماره ۱۲۱۰

شامل مباحث متفرقه علمی، ادبی و اخلاقی و حکایات و اشعار است. تحریر این کتاب در ۲۸ ربیع الثانی ۱۳۶۵ است.

مثنوی در بیان ظلم مأمور مالیات به اولاد پیغمبر صلی الله علیه و آله در کاشان و مثنوی موش و گربه که در سال ۱۳۱۹ ق سروده است.

و همچنین شرح سوره زبور (انا المطلوب فاطلبنى تجدنى...) از دیگر مطالب کتاب است.

آغاز: «الحمد لله الكبير المتعال والشكر للمتصف بصفات الجمال والكمال الذي لا يدرك ذاته اهل الزمان... وبعد اعلموا يا اخوتي الروحانية اني وان كنت غريقاً في البحار الناسوتية و محروماً عن اللذائذ اللاهوتية...».

انجام: «... صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت * میوه ای شیرین دهد پرمفعت».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۱۱۶

۶. برهان الأحكام، به شماره ۱۲۰۲

نزدیک به یک دوره فقه است که مؤلف از سال ۱۳۳۹ تا ۱۳۷۵ مشغول تألیف آن بوده است.

تاریخ تألیف بدین شرح است: کتاب الصوم: ظهر شنبه ۱۲ شعبان ۱۳۳۹. کتاب الزکوة: ۷۱ شعبان ۱۳۳۹. کتاب الخمس: ۰۲ شعبان ۱۳۳۹. کتاب القضاء والشهادات: صبح روز چهارشنبه سوم رمضان ۱۳۳۹.

در این نسخه مباحث و مطالبی از کتاب صوم، زکات، خمس، امر به معروف و نهی از منکر، قضا و شهادات در ضمن فصول، ابواب و مقاصد بررسی شده است. تألیف این بخش در سال ۱۳۳۹ ق بوده است.

آغاز: «کتاب الصوم، بسمله، و له الحمد علی ما وفقنی علی بسط الکلام فی المقصدین واسئله ان یوفقنی لشرح ما بقی من المقاصد... المقصد الثالث من کتاب برهان الاحکام فیما یعم به الحاجة من کتاب الصوم و فیہ مطالب، المطلب الاول فی بیان حقیقیة و هو لغة الامساک...».

میراث پژوهش

فصلنامه تخصصی کلامی و نسخه شناسی
سال بیست و نهم / شماره ۱۱۱ / بهار ۱۴۰۲

انجام: «... و قد اجمع على لزوم ضم اليمين بها و به نستعين في المبتدا و المنتهى».
انجامه: «... قد بلغ امر الكتابة به الى المقام في صبيحة يوم الاربعاء ... على يد مصنف
الرسالة ١٣٣٩».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ٨٣

٧. برهان الأحكام، به شماره ١٢٤٦

نگارش این جلد از مجموعه فقهی در ١٥ محرم ١٣٤٢ پایان یافته و در بردارنده کتاب
التجارة تا کتاب الحجر است.

آغاز: «بسم الله، الحمد لله الذي امرنا بالاحكام فميّز لنا الحلال من الحرام ... اما بعد
فهذا هو المقصد السابع عشر من كتاب برهان الاحكام فيما يعم الحاجة في التجارات و
فضلها مقطوع به شرعا و عقلا...».

انجام: «... و قد علم ايضا حكم المفلس في اول الكتاب و ان ولايته للحاكم لا غير
فالحمد لله على ما وفقني لاتمام المرام».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ٨٣

٨. برهان الأحكام، به شماره ١٢٥١

این اثر در بردارنده کتاب الحج تا کتاب الجهاد است و تحریر آن مانند دیگر آثار به
خط مولف بوده و تاریخ تحریر هشتم محرم ١٣٤٤ است.

آغاز: «الحمد لله الذي اوضح لنا المسالك و انجينا عن المهالك ... هذا هو المقصد
الثامن من كتاب برهان الاحكام فيما يعم به الحاجة من كتاب الحج...».

انجام: «... هذا كله في الجهاد الاصغر و اما الجهاد الاكبر ... هو الجهاد مع النفس الامارة
بالسوء ... و صلى الله على سيدنا و مولانا و نبينا محمد و آله المعصومين الطيبين الطاهرين...».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ٨٣

٩. برهان الأحكام، به شماره ١٢٥٢

مباحث احكام نماز واجب و مستحب و فروع آن در این اثر آمده است. تاریخ تحریر
این کتاب ٢٥ صفر ١٣٤٠ است.

آغاز: «بسمه، الحمد لله رب العالمين ... المقصد الثاني من كتاب برهان الاحكام فيما
يعم به الحاجة من احكام الصلوة و هي لغة لمعان منها الدعاء و التعظيم...»
انجام: «... و اما النفل من الصلوة فما له وقت موظف من الشارع فكثيرة منها النوافل
اليوميّة ... متظافر في كتب الأصحاب».
منبع: فهرست نسخ خطي كتابخانه آستانه مقدّسه قم: ص ۸۳

۱۰. برهان الأحكام، به شماره ۱۲۵۳

این اثر که در سال ۱۳۴۲ تا ۱۳۴۴ نوشته شده، شامل کتاب الضمان تا دیات است.
آغاز: «الحمد لله الذي خلقنا و سوانا ... اما بعد فهذا المقصد السابع و العشرون من
كتاب برهان الأحكام ... فصل يعتبر في الضمان ان يكون مكلفا لما مر في كتاب البيع و
الدين و الحجر...».

انجام: «... و الاولى ارجاع الامر الى الحاكم فيلاحظ حال العاقلة في الايسار و الاعسار».
منبع: فهرست نسخ خطي كتابخانه آستانه مقدّسه قم: ص ۸۳

۱۱. برهان الاحكام، به شماره ۱۲۵۹

این جلد شامل باب طهارت تا بخشی از تیمم است. نویسنده این کتاب در ۲۴ صفر
۱۳۳۹ آغازیده و در ۸ جمادی الثانی ۱۳۳۹ تحریر آن خاتمه یافته است.
آغاز: «الحمد لله الذي خلقنا من طينة اوليائه ... المقصد الاول في كتاب الطهارة و هي
لغة و عرفا النظافة و النزاهة كما نص على ذلك كثير من اهل اللغة...»
انجام: «... و لا تشتمل امثالها فتأمل و قد وقع الفراغ من مصنفها الاحقر مهدي بن
عليرضا بن كاظم قمی في الثامن من جمادی الاولى سنة ۱۳۳۹ فالحمد لله اولا و آخرا و
الصلوة على النبي و عترته...».

منبع: فهرست نسخ خطي كتابخانه آستانه مقدّسه قم: ص ۸۳

۱۲. برهان الاحكام، به شماره ۱۲۶۰

این مجلد در مباحث نکاح، طلاق، وصایا، صید و ذباحت، اقرار، ایمان و نذر است. تاریخ
تحریر در ۱۶ صفر ۱۳۴۰ و تحریر نهایی ۱۶ صفر ۱۳۶۹ است.

آغاز: «الحمد لله الذي أحلّ النكاح بفضله ... أما بعد فهذا هو المقصد العاشر من كتاب برهان الاحكام فيما يعم به الحاجة في النكاح...».

انجام: «... الخامس لو نذر عملاً متقرباً به الى الله تعالى فيجزيه الاتيان بكل عبادة من الصلوة والصوم والحج والتصدق هذا الحديث يؤيد ما اخترناه من عدم الاجتزاء بركعة واحدة كما لا يخفى».

منبع: فهرست نسخ خطى كتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۸۳

۱۳. برهان الاحكام، به شماره ۱۳۷۲

این جلد در موضوع نماز (احکام نمازهای واجب) و تاریخ تحریر آن ۲۵ صفر ۱۳۴۰ است.

آغاز: «الحمد لله رب العالمين ... اما بعد فالمقصد الثاني من كتاب برهان الاحكام فيما يعمّ به الحاجة من احكام الصلوة وهى لغة لمعان منها الدعاء والتعظيم والبركة...».

انجام: «... واما النوافل من الصلوات فما له وقت موظف من الشارع فكثيرة منها النوافل اليومية ... ونقل الاجماع متظافر به في كتب الاصحاب».

منبع: فهرست نسخ خطى كتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۸۳

۱۴. برهان الاحكام، به شماره ۱۳۸۱

این جلد ویژه احکام طهارت است.

نسخه حاضر تحریر دوم از این بخش از کتاب است. تحریر نخست در جمادى الاولى ۱۳۳۹ بوده و تحریر دوم (نسخه حاضر) در دهم صفر ۱۳۷۰ شروع و در ۱۶ ربیع الثانی ۱۳۷۰ به پایان رسیده است.

آغاز: «الحمد لله الذى خلقنا من طينة اوليائه ... المقصد الاول في كتاب الطهارة وهى لغة و عرفاً التظافة...».

انجام: «... فالأظهر أنّ الأدلة لا تشملها ولا تشمل امثالها فتأمل».

انجامه: «... وقد وقع الفراغ من مصنفها ... في الثامن من جمادى الاولى سنة ۱۳۳۹ ثم

وقع الفراغ عن هذه النسخة الثانية مع تجدّد رأیی في كثير من المسائل في السادس عشر من الربيع الثانی سنة ۱۳۷۰ بعد الظهر».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدّسه قم: ص ۸۳

۱۵. برهان الاحکام، به شماره ۱۳۸۶

نسخه حاضر در احکام النکاح، طلاق، وصایا، صید و ذباحت، اقرار، ایمان و نذر است. نسخه حاضر تحریر جدید از کتاب است و تحریر نخست آن در ۲۰ شوال ۱۳۴۰ ق و پاکنویس آن در آخر صفر ۱۳۵۷ است.

آغاز: «الحمد لله الذي أحلّ النكاح بفضلہ ... اما بعد فهذا هو المقصد العاشر من كتاب برهان الاحکام فيما يعم به الحاجة من كتاب النكاح...».

انجام: «... و هذا الحديث يؤيد ما اخترناه من عدم الاجتزاء بركعة واحدة كما لا يخفى». انجامه: «... بلغ استنساخه الى هنا جديداً على يد مصتّفه الحقيّر مهدي بن علي رضا الاشعري في سلخ صفر ۱۳۷۵».

منبع: فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدّسه قم: ص ۸۳

۱۶. تقريرات المباحث الفقهية، به شماره ۱۴۱۵

تقريرات دروس فقهی است که به صورت نامنظم و بدون ترتيب در اين دفتر نوشته است: القول في صلوة المسافر، از برگ (۱) الى (۴۸) ر) و القول في المسح، از برگ (۴۹) پ) الى (۷۲) پ) و كتاب القضاء، از برگ (۷۷) پ) الى (۹۲) پ).

آغاز: «الحمد لله رب العالمين ... القول في صلوة المسافر ويقع النظر فيها في موضوع القصر و هو السفر و شرايطه...».

انجام افتاده: «... فانه ليس من اهل السلطنة و الولاية بالضرورة تنبيه اختلفوا في اعتبار الحياة في المفتی».

در کتابخانه آستانه مقدّسه رويت شد.

۱۷. نسب النبي محمد ﷺ

نسخه ای از این اثر به خط مولف، نوشته شده در ۱۳۱۹ ق، در کتابخانه حضرت

امیرالمؤمنین علیه السلام نجف اشرف به شماره ۸/۱/۱۱ نگهداری می شود.

منبع: فهرستواره نسخه های خطی کتابخانه امیرالمؤمنین علیه السلام نجف اشرف: ص ۴۹۵

۱۸. خزینة الحقایق

کتابت: ۱۳۵۶ ق.

آغاز: «بسم الله تعالی شأنه العزیز... چون در این اوان ماه شعبان ۱۳۱۵ وقت مراجعت از دارالخلافة طهران صانها الله عن الحدثان اول ریعان شباب و خلطه با شیخ و شاب...»
متن یادداشت

انجام: «... سال نظم این کتاب مستطاب گفت مهدی بید ماغ و دل کباب بعد هجرت سال ظلم بیحد است نوزده بعد از هزار و سیصد است»
این نسخه در کتابخانه آستانه دیده شد.

مستنسخات

مرحوم اشعری آستانی دارای خطی شیوا بود و به نسخ و نستعلیق و نستعلیق شکسته کتابهایی به یادگار کتابت کرده است. این کتابها پس از درگذشت آن مرحوم در سال ۱۳۴۰ و ۱۳۴۱ شمسی همراه با دیگر آثار مخطوط مولف به کتابخانه آستانه مقدسه اهداء گردید. برخی از کتابهای تحریر شده به قلم ایشان عبارتند از:

- مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، از آثار شهید ثانی زین الدین بن علی عاملی،

شماره ۱۶۱۷

مجلد دیگر مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، از آثار شهید ثانی زین الدین بن علی

عاملی، شماره ۱۶۱۷

مجلد دیگر مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام، از آثار شهید ثانی زین الدین بن علی

عاملی، به شماره ۱۶۱۹

اللثالی المنتظمة في علم المنطق، هادی بن مهدی سبزواری، شماره ۱/۱۰۸۷

غرر الفرائد = منظومه سبزواری، هادی بن مهدی سبزواری، شماره ۲/۱۰۸۷

کتاب التنویر فی الاصطلاحات الطبیة، از ابومنصور حسن بن نوح قمری بخاری، به

شماره ۱۰۸۱/۶

المسائل العکبرية، شيخ مفيد، محمد بن محمد بن نعمان، به شماره ۷/۱۱۰۸
 طب النبى، ابو الوزير بن احمد الابهرى يا جعفر بن محمد مستغفرى، ۱۲/۱۱۰۸
 مقاليد النجاح، عباس بن محمد رضا القمى، به شماره ۱/۱۱۰۹
 المعتبر في شرح المختصر، محقق حلى، شيخ نجم الدين جعفر بن حسن بن يحيى، ۲/۱۱۰۹
 الرسالة السهوية (سهو النبى)، شيخ مفيد، محمد بن محمد بن نعمان بغدادى، ۳/۱۱۰۹
 الرد على اصحاب العدد، شيخ مفيد، محمد بن محمد بن نعمان بغدادى، ۴/۱۱۰۹
 رسالة في نسب آل اعين، ابو غالب احمد بن محمد زرارى، شماره ۶/۱۱۰۹
 فرق الشيعة (مذهب الفرق)، ابو محمد حسن بن موسى نوبختى، ۷/۱۱۰۹
 اعتقادات، محمد بن على ابن بابويه شيخ صدوق، ۹۱۵
 دويبتى هاى باباطاهر عريان، شماره ۲/۱۰۷۸

برگى از تاريخ قم در خزينة الفنون

«در سنه ۱۳۱۰ قمریه، یک هزار و سیصد و ده در ماه محرم الحرام ناخوشى وبا آمد که تقریباً عالمگیر شد. نماند شهرى یا قریه‌اى مگر این که مبتلاى این مرض شدند اهلىش و در مملکت ایران در چند بلد شرکت کرد اول خراسان (۲) طهران (۳) تبریز (۴) رشت. چنین گفتند که در هر بلدى ۲۰ هزار و ۳۰ هزار و ۴۰ هزار ۵۰ هزار و ۶۰ هزار تلف شدند. لکن در اصفهان و خود شهر قدرى قلیل بود. در کتب طبیه ذکر شده که یکى از دواهاى موجب رفع وبا استعمال دخانیات يعنى تنباکو و توتون و چپق میگویند سبب و باء مرقوم متن که ابتدا از اول ذیحجه ۱۳۰۹ قمریه بود، یک ماه بود که در ایران استعمال آن ممنوع شد. [تحریم تنباکو به فتواى میرزا محمد حسن شیرازى] و در یک سال قبل از سال مزبور در قم آب طغیان کرد از زمین. در قم نماند خانه مگر اینکه چاهش آب بالا زد، مثلاً در کوچه حرم تقریباً دو ذرع مانده بود که آب جارى شود روی زمین و مکانهاى پست، آب جارى شد روی زمین و از آن جمله محله عربستان پایین که قریب سیصد خانه داشت کلاً خراب شد و مانند دریایى آب موج میزد در محیط آن. و همچنین بعضى کاروانسراها منهدم شد و این آب الی چهار سال طغیان داشت و رو به زیاده بود ولی به فضل الله تعالى دو سال است که آب قدرى پایین رفته تا بعد خدا چه خواهد.»

مجله پژوهش‌ها

فصلنامه تخصصى کتب‌شناسى و نسخه‌شناسى
 سال بیست و نهم / شماره ۱۱۱ / بهار ۱۴۰۲

منظومه موش و گربه

این منظومه انتقادی راوی عامیانه فرهنگ و زندگی و اخلاق ماست و مشهورترین منظومه موش و گربه منسوب به عبید زاکانی است که شاعران دیگران به استقبال از آن عبید زاکانی (۷۷۲ق) دهها «موش و گربه» سروده‌اند. در سروده عبید، گربه نماد مکر و نیرنگ و ریاکاری است و در این منظومه گربه چنین نیست و در مقابل موش نماد تزویز و فریبکاری و آزار است. در منظومه عبید، دستاویز گربه دینمداری بوده در این منظومه، موش با نیرنگهای دلایل قرآنی و حدیثی و چاپلوسی و ترحم انگیزی و سرانجام طمع که کارساز می‌شود، گربه را می‌فریبد و بار دیگر که گرفتار چنگال عدالت می‌شود از او دلیل می‌خواهد. دلیلی که مبنای آن محکمه عدالت یا قطع در اصول فقه یا رمل و نجوم است و با ناراستی موش هیچ دلیلی پذیرفته نیست. در هر دو اثر، گربه پیروز میدان است؛ در اثر عبید گربه که نماد قدرت و تزویز و ستمگری است، و در این شعر، گربه که نماد مبارزه با ستمگری و تزویز ستیزی است. زبان متن ساده و روان و مانند منظومه‌های قاجاری به دور از پیچیدگیها و عبارات و اصطلاحات عربی است.

در تصحیح این متن دو نسخه به کار رفته است:

۱- منظومه موجود در خزینه الفنون، به شماره ۱۲۱۰ کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه علیها السلام (فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۱۱۶).

سراینده این منظومه را در ۱۳۱۹ق سروده و در ۲۸ ربیع الثانی ۱۳۶۵ق آن را تحریر کرده است. از این نسخه به عنوان نسخه «الف» از آن نام برده‌ایم. این نسخه بی‌قلم خوردگی و کاملتر از نسخه دیگر است.

۲- منظومه موجود در کتاب نخبة النصایح، به شماره مجموعه شماره ۱۱۰۸، کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه علیها السلام (فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم: ص ۲۲۸). از این نسخه با عنوان نسخه «ب» یاد شده است.

۳- منظومه موجود در کتاب خزینه الفنون، که پیوست کتاب دیگر مولف؛ خزینه الحقایق است. به شماره مجموعه شماره ۸۲۲، کتابخانه آستانه مقدسه حضرت معصومه علیها السلام. این نسخه با عنوان نسخه «ج» آمده است.

متن منظومه موش و گربه

موشکی بُد در زمان پیش از این	در کمین طالب علمی حزین
هر چه آن بیچاره آوردی به کف	در زمان اندکی کرد او تلف
گفت عالم: «کای شقی نابکار!	هیچ ناداری تو در دل درد و عار
نه تو را خوفی ز قهار کریم ^۱	می خوری مال من زارای رحیم»
موش گفتش: «ای ندیم با وفا	ترک کن این گفتگو، کم کن جفا ^۲
چون زطفلی کرده‌ام عادت در این	در خورا کم گاو باشد هم قرین
زین جهت بس کار و بارم زار شد	ترک عادت موجب آزار شد»
گشت عالم زین جهت دل پرز درد	برکشید او از ته دل آه سرد
کای کریم ای قاضی الحاجات ما	ای تو واقف بر همه حالات ما
این مکان و زین مقام ساز دور	این سگ موذی پر مکر و شرور
هر که آید در طریق مستقیم	دل ببندد بر خداوند رحیم ^۳
بر مراد خویش آید عاقبت	وارهد از درد و باشد عافیت
رستگاری را طلب کن ای پسر	از در خلاق جمله بحر و بر
هر که سازد کار خود ایذاء ناس	عمر خود را طی کند در این اساس
مبتلا سازد در این شر خلق را	یا ضعیفی یا که صاحب دلّی را
حقشان آخر کند بنیاد وی	هم خود و شاگرد و هم استاد وی
استجاب شد دعایش ای عمو	وقت تنگ آمد تو بس کن گفتگو

آمدن گربه و مباحثه کردن او با موش

الغرض در حجره آمد گربه‌ای	همچو مرد تند صاحب حره‌ای
گربه چاق و براقی همچو شیر	گربه ببر آزمای شیر گیر ^۴

۱. در نسخه «ج»: «علیم

۲. در نسخه «ج»: «ترک کن این گفتگوی ی این جفا

۳. در نسخه «ج»: «خداوند کریم

۴. در نسخه «ج»: «موش گیر

هر طرف برجست و کردی قیل و قال ..
 موش گفتا: «ای تو شیر و بنده موش
 من نکردم با شما ناخدمتی
 از چه گشتم مبتلای قهر تو
 گربه گفتا: «چون تو موذی گشته‌ای
 وارد است اندر کتاب راستین
 موش گفتا گربه پر ناله را:
 که علامت شد برای مومنان
 گربه گفتا با غضب در روی او:
 زان که حق گفته به قرآن مبین
 تو نه مومن و نه زاده مؤمنی
 موش گفتا: «کن رها از بهر آن
 گربه گفتا: «ای لعین پور دغل
 چونه که من نه بهر جوع اندرون
 بلکه ملهم گشته‌ام این لحظه را
 موش گفتا: «ای شه با فرّ و جاه
 لیک فرزندان من ای هوشیار
 گر بریزی خون من در این زمان
 گربه گفتا: «ای لعین خامش نشین
 باز موشک گربه را بگرفت گرم
 «کای شه والامقام با خدا
 حیف باشد مرگ من ای خوش کلام
 چون که در منزل بسی دارم طعام
 از مرتباجات ناپرس ای شها

تا گرفت او موش را در چنگ و بال
 هم شما هستید صاحب علم و هوش
 نه سبک ورزی و نه بی حرمتی
 هم غریب و بینوا در شهر تو
 خلق عالم را به خون آغشته‌ای
 «أقتلوا الموذی یا اهل الیقین»^۱
 «هیچ ناخواندی مگر این آیه را
 کظم غیظ و عفو بهر مردمان»^۲
 «تو نفهمیدی کلامش ای عدو
 کظم غیظ و عفو بهر مومنین
 بلکه موذی و کفور و خائنی»
 کاورم نزد شما حلوا و نان»
 کم بکن این شیوه‌ها و این حیل
 آمدم از جانب خانه برون
 نهی از منکر کنم بنده تو را»
 من مقصّر گشتم و من روسیاه
 نه مقصّر نه زیان را استوار
 مانده شد فرزند من از رزق و نان»
 «إن رزق الخلق مقسومٌ بین»
 گفتگوها با زبان چرب و نرم
 بهر حق ناکن سرم از تن جدا
 ای که ما را مقتدایی و امام
 که برم لذت از او هر صبح و شام
 کان حسابش را نداند جز خدا

۱. «اقتلوا الموذی قبل أن یوذی» از امثال مشهور است. امثال و حکم: ج ۱، ص ۱۸۹

۲. اشاره به سوره آل عمران آیه ۱۳۴

مرغ و ماهی بس به انبارم بود
چند پستو پر ز نقره هم طلا
گر بیایی^۱ ای شها در منزلم^۲
از مرّاجات دارم بی حساب
از حلاویات ناپرس ای شها
گر بیایی^۳ نیک مهمانت کنم
گر به آن طمّاع زشت بی شعور
فکر کرد و گفت: «ماده موش پیر
گر روم من این زمان خانه‌اش
سالها لذت برم من شادکام^۴
گفت با موشک: «کای یار سلیم
گفت موشک: «فرشها انبارها
چون که در امروز آمد باد سخت
گر دهی اذنم روم در اندرون
گفت: «رو ای میزبان با وفا.
نذر کردم با خدا ای نیک هوش

خوردن آنها همی کارم بود
گندم و جو هم برنج و باقلا
صد هزاران سالها من خوش دلم
هم پنیر و روغن و سیخ کباب^۳
کان حسابش را ندارد جز خدا^۴
گوسفند و گاو قربانت کنم
کرد باور حرف آن لختی عور
باشد او اقصی مراتب نیم سیر
دل ببندم من بر این کاشانه‌اش
وارهم از معوی صبح و شام
هیچ داری مسند و فرش و گلیم؟
هم گلیم و مسندم صد بارها
پر شده از برگ و خاک و خشت تخت
پاک سازم هم درون و هم برون
شد حرام از بهر تو تیغ جفا
بهر تو دیگر نخواهم خورد موش»

فرار کردن موش از چنگال گربه و استهزاء کردن او گربه را

چون که موشک از کنار گربه جست
گفت با گربه: «کای مرد شقی
تو به این خرسی و این سوراخ تنگ
رفت در سوراخ خانه خود نشست
اولاً اندر مساحت احمقی
مجتمع کی گشت ای بی نام و ننگ

۱. در در نسخه «ب» و «ج»: گر تو آیی
۲. در نسخه «ب»: خانه ام
۳. این بیت در نسخه الف نیست.
۴. این بیت نیز در نسخه الف نیست.
۵. در نسخه ج: گر تو آیی
۶. در نسخه «ب»: نیک نام

ثانیاً ای بی شعور بی‌خرد
 ثالثاً انبار کی دارد درون
 یا که ناخواندی تو «عزّ من قنع»
 هر که را امید شد بر ناکسان
 هر که را دنیا بود دل‌بستگی
 از طمع شو دور ای مرد خدا
 الغرض چون گربه دید این ماجرا
 رفت و اندر گوشه حجره بخت
 ناگهان آمد لب سوراخ موش
 هر طرف کرد او نظر بهر خبر
 کم کمک آمد برون از خانه‌اش
 گاه کرد رقصی و گه ماندی خُمش

موش حلویات و ماهی کی خورد!
 مسند و فرشش کجا و اندرون
 یا که نادیدی تو «ذَلّ من طمع»^۱
 شد یقین نومید از بهر کسان^۲
 ناید او را عاقبت جز خستگی
 وز قناعت ساعتی نا شو جدا
 احمقی خویش و هوش موش را
 شد به فکر حیل و تزویر جفت
 با نوای‌های و با جوش و خروش
 هیچ از گربه نفهمید او اثر
 از مکان امن و از کاشانه‌اش
 گاه خواندی شعر و گه تصنیف خوش

باز گرفتن گربه موش را و مباحثه کردن با یکدیگر و مغلوب شدن گربه

بهر بازی شد ز گربه بی‌خبر.
 گفت: «ای نادان و از جمله خران
 هیچ دانی چند گفتمی ناسزا
 موش گفتا: «ناسزا کی گفته‌ام
 من به نوکرهای خود فاحش شدم
 گربه گفتا: «زین زبان زبر تو..
 موش گفت: «ای سید فرخنده فال
 گفته حق غیبت اشدّ است از زنا»^۳
 گرتو خواندی^۴ این کلام دُرفشان

زود گربه جست و بگرفتش به بر
 شد یقینم که تویی از کافران
 . پاره خواهم کرد جسمت در جزا»
 من چنین پُخ هیچ آیا خورده‌ام!
 بهر تو حلوا و نان خواهش شدم»
 شد یقین ایذاء و فسق و کفر تو»
 هست معلوم این که هستی با کمال
 هم زغیبت هست بهتان بدترا
 پس چرا بهتان زنی بر من عیان

۱. لسان العرب: ج ۸، ص ۲۹۸

۲. در نسخه «ب»: گشت او نومید از مهر کسان

۳. الغیبة أشدّ من الزنا (علل الشرائع: ج ۲، ص ۵۵۷)

۴. در نسخه «ب»: دیدی

گر به گفتا: «گشتی از ایمان بری
موش گفتا: «در جواب آن گر به را'
بی‌گناهم یا رها کن از کرم
یا بیا همراه من بی هممه
یک دو شاهد بی‌نه حاضر بکن
گر به گفتا: «کای شقی پر زلاف
قطع حاصل کرده‌ام من این زمان
موش گفتا: «کای علیم کاردان
فاش برگو بهرم ای صاحب علوم
گر به گفتا: «رمل‌ها انداختم
موش گفتا: «اولاً در شرع ما
ثانیاً اینجا نه جای قطع شد
چون که^۲ قَطَاع کثیر القَطْع را

معتقد هستم که اینک کافری»
منکرم این قول نا شایسته را
جسم من یابی جزا خلد ارم
نزد حاکم در میان محکمه
نزد مردم فسق من ظاهر بکن
این چرند و کذبها بر هم مباف
که تویی کافر به خلاق جهان»
ای منجم باشی تقویم خوان
این یقین از رمل باشد یا نجوم»
این یقین را از قواعد یافتم»
قطع رَمالان نباشد رهنما
پس در این هنگام قطعت قطع شد
نیست حجت قطع او مر شرع را»

در خشم آمدن گر به و دریدن او موش را از هم

زین جهت گر به بسی در خشم شد
برگرفت او موش را زد بر زمین
پس درید او را ز هم بنشست و خورد
هیچ میدانی تو ای فرزانه مرد
مقصدم نه ذکر گر به موش بود
هر چه کِشتی عاقبت برداشتی
عاقبت این بود مزد کار وی

راست چون سوزن به پشتش پشم شد
کز فلک بر جانش آمد آفرین
نزد عزرائیل هم جانش سپرد
کان خرزندیق با عالم چه کرد!
بلکه پند مرد صاحب هوش بود^۳
ور همه بخل و حسد افراشتی^۴
این جزا شد بهر آن کردار وی^۵

۱. در نسخه «ب»: گفت موشک در جواب آن گر به را

۲. در نسخه «ب»: زان که

۳. این دو بیت در نسخه «ب» نیست.

۴. این دو بیت در نسخه «ب» نیست.

۵. این بیت در نسخه «ب» نیست.

تادراین دنیا تو را هستی رمق
هر زمان می باش اندر فکر حق
وقت خود ضایع مکن ای هوشیار.
توشه ای از بهر خود کن استوار
چشم بر پوش از جمیع ماسوا
از هوسها دور کن خود از هوا
وارهان تن را از این کور و کری
تا طعام از مطبخ غیبی خوری
مسکنت را امکان سازای پسر.
پس در این عالم بکن خاکی به سر
«اشعری» دنیا نه جای راحت است
نزد ختم این کتاب مستطاب
بلکه جای معرفت با طاعت است
گفت: «مهدی» بی دماغ و دل کباب^۲
بعد هجرت سال ظلم بیحد است
نوزده بعد از هزار و سیصد است^۳

قد ختمت هذه العجالة بيد مؤلفها الحقير المهدي الشريف الرضوي الطباطبائي الأشعري ابن
الجناب ملا علي رضا بن المرحوم ملا كاظم القمي يوم الرحيل من القم الى النجف الأشرف، الثالث من
الشهر رجب الأصب السنة ۱۳۱۹ التاسعة عشر بعد ثلاثمائة و ألف من الهجرة النبوية على هاجرها ألف
صلوة و سلام و تحية حامداً مصلياً، تم استنساخها جديداً في اليوم الثامن والعشرين من الربيع الثامن
و العشرين من الربيع الثاني السنة ۱۳۵۶ السادسة والخميس بعد ثلاثمائة و ألف، ملتمساً للدعاء.

منابع

- امثال و حکم، علی اکبر دهخدا، موسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۸۳.
- علل الشرائع، محمد بن علی بن بابویه شیخ صدوق، قم، کتاب فروشی داوری، ۱۳۸۵ ش / ۱۹۶۶ م.
- لسان العرب، ابن منظور محمد بن مکرم، تصحیح: جمال الدین میر دامادی، دار الفکر - دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
- فهرستواره نسخه های خطی کتابخانه امیرالمومنین علیه السلام نجف اشرف، سید علی موجانی و علی بهرامیان، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، قم، ۱۳۸۹ ش.

۱. در نسخه «ب»: «مهدیا»

۲. این دو بیت در نسخه «ب» نیست.

۳. این دو بیت در نسخه «ب» نیست.

